

JUDAIZMUS A KERESZTÉNYSÉG KEZDETÉN

Jézus vetélytársai: a farizeusok

farizeusok két okból fontosak. Először is mert az evangéliumok szerint ők voltak Jézus talán legfőbb ellenlábasai. Másrészt viszont azért, mert ismereteink szerint a judaizmus gyökerei valahol a farizeusoknál keresendők. Hogyan lehetséges ez?

A Misna, a judaizmus első nagy normatív dokumentuma i. sz. 200. k. olyan tanításokat tartalmaz, amelyeket más források farizeus személyiségeknek tulajdonítanak. Név szerint Gamaliél és fia, Simeon ezek a személyek. Ezenkívül, a Misna azt tartja, hogy Gamaliél apja, a nagy Rabbi Hillél épp a Misna hagyományainak egyik legnagyobb tekintélye. Következésképpen a Misna még jóval a szóban forgó korszak után is számon tartotta azokat a tanításokat, amelyeket Jézus idejében vélhetőleg a farizeusok hirdettek.

A farizeusokat nem könnyű jellemezni. Ennek az az oka, hogy ha manapság valaki erről a viszonylag kis csoportról beszél, a jellemzésbe önkéntelenül belevetíti jelenünk nagy kérdéseiről alkotott véleményét is. A zsidók hajlanak arra, hogy a farizeusokat már-már a bölcsesség és tudomány forrásának tekintsék, mert mint már említettem, vallási tradícióikat is a farizeusokra vezetik vissza. A mai keresztények pedig hevesen támadják a farizeusokat. A protestánsok legalistáknak tartják őket, de ez csak egy más módja annak a támadásnak, amit a római katolikus közösség hasonló sajátosságai ellen intéznek. A katolikusok pedig egyszerűen az evangéliumok közismert állításaira hivatkoznak, amelyek a farizeusokat álszentnek ábrázolják. De a protestánsoknál és a katolikusoknál gyakori az is, hogy amikor a régmúlt korok farizeusáról beszélnek, egyszerűen a „hitetlen” mai judaizmusra gondolnak. Ennek következtében különlegesen nehéz a farizeusokkal az ésszerű kíváncsiság jegyében foglalkozni, a célból, hogy a tanulmány a világhosságot terjessze. Csupán annyit tehetünk, hogy a kérdéses csoportról rendelkezésünkre álló ismeretanyagot összefoglaljuk.

A források

Mit tudunk azokról a farizeusokról, akik Jeruzsálem pusztulása, i. sz. 70 előtt éltek? És ami ennél sokkal fontosabb: honnan tudunk róluk egyáltalán bármit is?

Információkat három különböző forrásanyagból meríthetünk: az első Josephus Flavius történeti elbeszélései: a zsidó történetíró 75 és kb. 100 között megírta a zsidók történetét a kezdetektől Jeruzsálem pusztulásáig, illetve külön is a Róma elleni háború történetét, amely ehhez a pusztuláshoz vezetett; a második forráscsoport a Jézusról szóló életrajzi hagyomá-

nyok és a neki tulajdonított mondások, amelyeket a születő keresztény közösség gyűjtött össze kb. i. sz. 50 és 90 között; forrásaink harmadik része pedig azok a törvények és mondások, amelyeket a farizeusok követői és utódai, az I. század végi–II. századi palesztinai rabbik az i. sz. 70 előtt élt farizeusoknak tulajdonítanak.

1. Josephus elbeszéléseit saját életének és a római politikában i. sz. 70 után betöltött szerepének fényében kell értelmeznünk.

2. Az evangéliumi hagyományok kevés érdeklődést mutatnak maguk a farizeusok iránt, eltekintve attól, hogy kényelmes kiindulópontként szolgálnak a viták és elbeszélések számára. Az evangéliumok szerzőinek saját céljaira két fontos tényt ismerniük kellett: azt, hogy a farizeusok hangsúlyozták a templomi tized fontosságát, és hogy a tisztasági előírásokat a Templomon kívül is szigorúan betartották. De mivel az evangéliumok csak felületesen jeleznek néhány részletet arról, mit is csináltak a farizeusok valójában, arra következtethetünk, hogy a farizeusok világa önmagában valószínűleg nem nagyon érdekelte a szerzőket.

3. A források közül a farizeusokról szóló rabbinikus hagyomány a legösszetettebb. A nem sokkal i. sz. 70 után kiadott jogi anyagot később gyökeresen átdolgozták. A Bar Kochba háborút követő szellemi válság során viszont meglepően fontos lesz a farizeizmus rabbinikus töténete.

Mindezen túl az egyes források rendre nagyon különböznek egymástól. Első forrásunk rendszeres, koherens történeti elbeszélés. A második történetek és mondások jól megszerkesztett gyűjteménye. A harmadik jobbára jogi kategóriák szerint paragrafusokba rendezett törvényekből áll, valamint az ezekhez fűzött kommentárokból. Ráadásul az írók, illetve szerkesztők céljai is nagyon különböznek egymástól.

1. Josephus igyekezett elmagyarázni saját kora zsidóságának, hogy a rómaiak nem voltak hibásak a Templom lerombolásában, a rómaiaknak pedig azt, hogy a zsidókat félrevezették, és ezért nem tehetők felelőssé a szörnyű háborúért.

2. Az evangéliumok szerzőit nem a zsidó nép története érdekelte, hanem Jézus élete és tanításai, amelyhez ez csak a háttér adta.

3. A rabbinikus törvényhozókat nem nagyon érdekelte az elbeszélés, az életrajzi vagy történeti problémák, feladatuknak állami és közigazgatási törvények kihirdetését tekintették a zsidó közösség számára.

A mi történeti kérdésünk ezekről a forrásokról irreleváns és érthetetlen lett volna számukra. Mi azt akarjuk tudni, mi történt valójában. Milyen pontosak a forrásaink? Pontossági mérceink a történeti valóság. Milyen történelmi helyzetet igazol egy adott történet? Milyen célt tükröz az elbeszélés: dicséretet, netán vitát? Mi a története egy mondásnak vagy történetnek? Kinek az érdekeit szolgálja? Milyen ügyet támogat? Mi tehát olyan fajta szkepticizmussal állunk elő, amely nem található meg a régi forrásokban, és bennünket nem hoz zavarba a kimondottan negatív eredmény sem.

A farizeusokról megszerezhető információk nagy része az

Jacob Neusner, „Jesus’ Competition: The Pharisees”, in: *uő*, JUDAISM IN THE BEGINNING OF CHRISTIANITY (Philadelphia: Fortress Press, 1984), pp. 45–61.

elbeszélő helyzetét, érdeklődését és véleményét tükrözi, nem a történelmi farizeusok viszonyait. A történelmi vállalkozás ezért csak szerény eredményeket ígér, mivel csak annyit tudunk a történelmi farizeusokról, amennyit három különböző érdekeltségű fél elmond nekünk, csupa olyasmit, amit ráadásul a felek gondolatai és problémái alakítottak. De hát mindig ezzel a nehézséggel kerülünk szembe, ha vallási mozgalmakat és ezek vezetőit tanulmányozzuk, olyan személyeket, akiknek a tanításai körül később viták kerekedtek, és akiknek a tekintélyét később kétségbe vonták. A történelmi farizeusok tanulmányozása ezért mindennapos módszertani nehézségek bemutatása lehet. Ezeknek a néha bonyolult forrásoknak a tanulmányozása talán hasznos tapasztalattal szolgál más történelmi-vallásos források elemzésénél is.

A katasztrófa után

A judaizmus történetében két jelentős dátum, i. e. 587 – amikor a babilóniak lerombolták az Első Templomot – és kb. i. sz. 640 – amikor az arabok megszállták Palesztinát – között a legfontosabb esemény i. sz. 70-ben történt: a rómaiak elpusztították a Második Templomot.

A pusztulás nemcsak azért volt döntő jelentőségű, mert a zsidó közösségi élet politikai bázisát a templomi kormányzat jelentette, hanem azért is, mert az emberek vallási életének központja szintén az áldozati szertartás volt. Tudjuk jól, hogy kisebb csoportok igyekeztek életüket a Templomtól távol és annak ellenében berendezni. De a tömeg számára a Templom jelentette a kapcsolatot ég és föld között. Isten a Tóra formájában kinyilvánította akaratát Mózesnek a Szinai hegyen és ez a kinyilatkoztatás számos kultikus törvényt foglalt magába. Ezek a törvények a Templomban voltak érvényesek, ahol is mindenekelőtt a mindennapi áldozat és annak pontos rendje juttatta kifejezésre, hogyan szolgálja Izráel az égi atyját. A Második Templom lerombolása ezért viták kiindulási pontja volt mindazok számára, akik a katasztrófa után meg akarták magyarázni a zsidóknak a közelmúlt szomorú eseményeinek jelentőségét és megszabni nekik azt, hogy ezután hogyan éljenek.

Az i. sz. 70 előtti farizeus judaizmusra vonatkozó számos forrás közül néhány a 70 utáni krízisre adott válasz megformálása során kristályosodott ki. Mivel a Templom romokban hevert, fontos volt megőrizni és főleg értelmezni, ami korábban történt. Josephus elbeszéli a nép és a nagy háború történetét. Az evangéliumok feljegyzik a (keresztények számára) legkiemelkedőbb mozzanatot Izráel spirituális életében, ámde eközben nem tanúsítanak túl nagy érdeklődést a Templom lerombolása iránt. Ez csak egyike volt azoknak a tényeknek, amelyekről szólni kellett. A rabbik bemutatják a pártot, amelyet saját hagyományaik forrásának tekintenek, és amelyen keresztül jogot formálnak arra, hogy tekintélyüket Mózesről, a Szinai hegyről eredeztessék. Mindhárom esetben az volt a kérdés: mi a jelentése a közelmúlt döntő jelentőségű történelmi eseményének – akár a keresztények, akár Izráel életében.

1. Josephus válasza az, hogy Izráel jóléte attól függ, engedelmessékednek-e a zsidók a Tóra törvényeinek a farizeusok értelmezése szerint, és békés viszonyban élnek-e a rómaiakkal?

2. Az evangéliumok szerint a Messiás eljövételével a Templom elvesztette régi jelentőségét, és ezáltal azok, akik korábban Izráel életéért voltak felelősek – ezek közül is főként a papok, az írástudók és a farizeusok –, megtudhatták, hogy hitetlenségükben elmulasztották az üdvözülés óráját. Hitetlenségüket

részen a farizeusok álszentségével és haszonlesésével magyarázzák.

3. A rabbik fenntartják, hogy a mózesi Tóra érvényessége folyamatos. Bár a Templom lerombolása nagyon szomorú, de nem jelenti azt, hogy Izráel elvesztette volna a Teremtő szolgálatának eszközeit. A farizeusok útja egyenesen ível a Szinai hegytől máig és tovább a Javnében formálódó rabbinikus kör felé. A Szóbeli Tóra, melyet Mózes nyilatkoztatott ki és a próféták adtak tovább az írástudóknak, a bölcseknek és a rabbiknak, Izráel kezében marad. A 70 előtti farizeizmus jogi feljegyzéseit gondosan kell őriznünk, mert egyáltalán nem vesztek érvényüket.

Teológia

Az i. sz. 70 előtti farizeus judaizmus teológiai oldala nehezen hozzáférhető, mert a 70 előtti vélekedéseket, eszméket és értékeket a későbbi rabbinikus mesterek átformáltak. Ezért nem tudhatjuk bizonyosan, hogy egy gondolat, amelyet mi valamely későbbi, a III. századból vagy még későbből származó rabbinikus dokumentumból ismerünk, eredetileg is megvolt-e a farizeusok tanaiban, és ugyanazt jelentette-e. Ma megbízható információink csak Josephustól van, az evangéliumokból és a rabbinikus irodalomból, kezdve a Misnával, valamint Juda, a Patriarcha törvénykönyvből. Az egyértelmű, hogy ezek közül egyik sem számol be pontosan a 70 előtti farizeus teológiáról. Josephus politikai kérdésekre koncentrált, és azok a teológiai tanítások, amelyeket mégis említ, általános filozófiai jellegűek. Az evangéliumokat nem érdekli a farizeus teológia, azok a teológiai mondások pedig, amelyeket a rabbinikus irodalom tulajdonít a 70 előtt farizeus mestereknek, nem valószínű, hogy hitelesek, és inkább csak a bölcsek mondásaiból, valamint hétköznapi praktikus bölcsességekből összeállított gyűjtemények.

Polémia

A történetírás feladatát az is nehezíti, hogy a nyugati civilizáció a történelem során végig csak kárhóztatta a farizeusokat. Az Újszövetség negatív képét újra meg újra reprodukálták a keresztény prédikációkban, írásokban és a tudományban. A farizeusokat a mai napon az evangéliumok polemikus szellemében ábrázolják, mintha a szinoptikus írók objektív, kritikai történelmet írtak volna, nem pedig erősen pártos karikatúrát. A „farizeus” az álszent szinonimája lett, formalizmust, képmutatást jelent. A *Magyar értelmező kéziszótár* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 8., változatlan kiadás, szerk.: Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós) definíciója szerint:

farizeus: I. fn 1. *Tört Vall* A vallási törvények betűjéhez vakbuzgón ragaszkodó ókori zsidó szekta tagja. 2. *pejor* Képmutató, álszent ember. II. mn Képmutatóan sunyi~*ábrázat*. [lat<gör<aram]~*kodiktnigepejor*Képmutató, álszent módon viselkedik.

Vagy az *Idegen szavak és kifejezések szótára* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1976, 3. kiadás, szerk.: Bakos Ferenc) definíciói szerint:

farizeuzmus héber képmutatás, álszenteskedés

farizeus héber I. 1. *tört* a jómódú városi lakosság érdekeit képviselő, a vallási törvények formális megtartására ügyelő,

szenteskedő vallási-politikai párt híve az ókori Iúdeában 2. átv képmutató, álszent ember II. szenteskedő, álszent, képmutató

farizeuskodik farizeus módjára, képmutatóan viselkedik, alakoskodik

farizeusság 1. farizeus viselkedés, képmutatás alakoskodás 2. tört a farizeusok összessége, társadalmi rétege

Az anti-judaista keresztény teológia szolgálatában álló lexicográfia így pontosan reprodukálta az evangéliumok polémiáját.

A farizeus szó definíciója része lett a Nyugat kulturális háttérismereinek, az antiszemitizmus egyik eleme, amelyet a keresztény teológia bizonyos fajtája ápol. Ez nem befolyásolhatja a mi vizsgálatunk kérdéseit. Mi sokkal mélyebbre akarunk hatolni, mint ezek a kulturális termékek, melyeknek semmi közük a történelmi feladathoz.

Természetesen, zsidó részről sem hiányzott az ellenkező irányú polémia. Mivel a rabbinikus hagyomány számos olyan történetet és mondást őrzött meg, amelyeket i. sz. 70 előtti farizeus mestereknek tulajdonítanak, a zsidó tudománynak nem okozott nehézséget, hogy rámutasson egyrészt a teológiai gyűlölködésre, másrészt viszont azoknak az ókori és modern keresztény tudósoknak a történelmi tudatlanságára, akik nem vették figyelembe a farizeusok feljegyzéseinek bizonyos fontos részleteit. Hillélnek, aki megközelítőleg Jézus kortársa volt és a rabbinikus hagyomány szerint a 70 előtti farizeizmus legfontosabb alakja, a következő mondást tulajdonítják: „Ne cselekedj olyat a szomszédoddal, amit magadnak sem szeretnél. Ez az egész Tóra. A többi csak kommentár. Most menj és tanulj.” Ugyanakkor állítólag azt is ő mondta, hogy „Ha én nem vagyok magamért, akkor ki lesz értem? De ha magamért vagyok, akkor mi vagyok? És ha nem most, mikor?” Ezeket és az ehhez hasonló mondásokat szokták idézni annak bizonyítására, hogy a farizeusok nem voltak álszentesek és formalisták.

Kik voltak a farizeusok? Josephus válasza

Legjobb, ha mindjárt vizsgálódásunk elején megnézzük a farizeus szekta elhelyezkedését saját közegeiben. Josephustól tudjuk, hogy „mintegy hatezer farizeus” nem volt hajlandó letenni a hűségüket Heródesnek: „A zsidók körében volt egy felekezet, amelynek hívei büszkék voltak tökéletes törvénytudásukra, Isten kedveltjeinek adták ki magukat és ezeket a nőket a maguk pártjára hódították. Ezek a farizeusok voltak, akik a királyoknak állandóan makacsul ellenálltak, és mindig készen voltak a harcra és a cselszövésre. Midőn az egész zsidó nép hűséget esküdött Caesarnak és királyának, ők mintegy hatezeren megtagadták az esküt, és midőn Heródes emiatt pénzbírsággal sújtotta őket, Feroras felesége lefizette helyettük az összeget. Hálából ezért a szívességért, mivel abban a hírben álltak, hogy Isten jóstehetséggel áldotta meg őket, megövendőltek neki, hogy Heródes és utódai Isten elhatározásából elvesztik az uralmat és az rája száll, valamint Ferorasra és gyermekeire.” (Josephus Flavius, *A zsidók története*, XVII, 2. § 41–44, ford. Révay József, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980, 474. old.)

Milyen viszonyban állt ez a hatezer farizeus a zsidó népesség tömegeivel?

Morton Smith, az ókor nagy történettudósa rámutat, hogy ha valaki farizeus volt, ez nem jelentette, hogy állandóan az

volt. Az illető feltehetően sokféle szerepet töltött be a társadalomban. Gamaliél az Ap. Csel. 5:34 szerint farizeus volt a templomi tanácsban. Azért nevezték ki a tanács tagjává, mert farizeus volt, és ő képviselte csoportját vagy szektáját? Vagy farizeus volt, akit emellett valamilyen okból, talán társadalmi megkülönböztetés vagy politikai és gazdasági hatalma miatt kineveztek a Templomba? Netán a templomi tanács tagja volt, aki mellesleg farizeus? Mi volt a jelentősége a különböző fajta emberek életében annak, hogy valaki „farizeus”? Valószínűnek tűnik, hogy farizeusnak lenni nem foglalkozás volt, hanem elhivatottság. Az ókori civilizáció fogalmai szerint a farizeizmus egy szekta volt a judaizmus „filozófiáján” belül. Smith hangsúlyozza: „A judaizmus az ókori világban filozófiai irányzat volt. Ebben a világban nem használtak általános elnevezést a *vallásra*. Beszéltek bizonyos rítus-rendszerekről (kultusz vagy beavatás), vagy hitbéli tanok együtteséről (doktrínák vagy vélemények), vagy törvényekről, vagy nemzeti szokások és hagyományok összességéről; de mindezeknek a különös szintéziséhez, amit mi vallásnak hívunk, egyetlen hellenisztikus kifejezés állt közel: a »filozófia«. Amikor tehát a judaizmus először öltött formát és ébredt saját tudatára és saját szerűségére a késői Perzsa Birodalom hellénizált világában, akkor ezzel a hellenisztikus kifejezéssel jelölte önmagát; a farizeus filozófiájának bölcsességét jelentette (Deut. 4:6). Ennek a fogalomnak a judaizmuson belüli sikerét bizonyítja a bölcsesség-könyvek hosszú sora. Mi több, ezt az igényt a környező világ is elfogadta. Akik tisztelték a judaizmust, azoknak a »bölcsesség kultusza« volt (mivel így kell fordítanunk a »filozófia« szót, amelyet ők maguk használtak), akik pedig nem kedvelték, »ateizmus«-nak nevezték, ami egyszerűen az érem másik oldala, az az általános kifejezés, amelyet a filozófia ellenségei használtak annak lejáratására.” (Morton Smith, „Palestinian Judaism in the First Century”, in: *Israel: Its Role in Civilization*, szerk.: Moshe Davis [New York: Harper & Brothers, 1956], 67–81)

A farizeusok saját magukat tekintették mértékadónak, mert ők azt a filozófiát tanították, amelyet Mózesről kaptak a Szinai hegyen. Megőrizték a „hagyomány láncolatát”, amely visszavezet egészen a messi régiség tekintélyéhez. Jámborságuk Mózes kinyilatkoztatásán alapult. Smith azt írja: „Nem meglepő, hogy akik úgy éltek, mint a palasztinai zsidók a görög–római világban, akik vallásukat a bölcsesség gyakorlásának tekintették, a saját társadalmukon belül létező, különleges elméletek és jellegzetes gyakorlat által megkülönböztetett csoportokat egyszerűen a nemzeti filozófia más iskoláinak tartották.” (Smith, i. h. 79–80)

A farizeusok mint hellénisták

Így a palesztinai judaizmust általában és ezen belül a farizeus szektát különösen úgy kell tekintenünk, mint az általános, nemzetközi „stílus”, a hellenizmus zsidó változatát. Ha a palesztinai judaizmust nem a világ civilizációjában elfoglalt helyének figyelembevételével vizsgáljuk, akkor félreértelmezzük. A zsidók nem elszigetelt vagy provinciális emberek voltak, „filozófiájuk” sem volt érthetetlen, legalábbis formailag, a civilizált emberiség többi csoportja számára. Ellenkezőleg, a zsidók a hellenizmus kihívására úgy reagáltak, hogy kifejlesztették ennek különleges, zsidó formáját. Ez nem általánoságokat jelentett. A farizeusok például számos, a hellenista kultúrára emlékeztető jellemvonást mutattak; mint Smith rámutat: „A farizeus iskolának nemcsak elmélete hasonlított a görög filozófiára, hanem a gyakorlata is. Tanítóik ingyen tanítottak, mint a filozófusok; őket is külön tanítványok vették körül,

akik kísérgették és szolgálták őket, mint a filozófusokat; ők is adományokból éltek, mint a filozófusok; ők is adómentességet élveztek, mint a filozófusok; az utcán fel lehetett őket ismerni járásukról, beszédükről és különleges öltözködésükről, mint a filozófusokat. Ők is dicsérték és gyakorolták az aszkétizmust, mint a filozófusok; és végül – ami tulajdonképpen a dolog lényege – ugyanazokat a kérdéseket vitatták meg, mint a filozófusok és ugyanazokra a következtetésekre jutottak.”

„Ha tehát létezett is olyasmi mint »orthodox judaizmus«, akkor az minden bizonnyal a »közönséges átlagemberek« valása volt, ami számunkra szinte ismeretlen. De az ország különböző részei annyira különbözőek voltak, érzésekben és szokásokban akkora szakadékok választották el egymástól Idumeát, Júdeát, Caesareát és Galileát, hogy valószínűleg még ezen a szinten sem volt nagyobb megegyezés közöttük, vagy valamelyikük és a diaszpóra egy hasonló területe között. És a helyi különbségeken kívül az országban hemzsegték a sajátos szekták, és mindegyik a maga hagyományait tisztelte. Ezek közül néhányan, bizonyos próféták követői voltak talán az izráeli vallás spontán feltámasztói, olyan egyszerűen, ahogy az a Bírák Könyvében szerepel. De már az a kevés is, amit e prófétákról tudunk, sejteti, hogy közülük néhányan bonyolult teológiát tanítottak. Ami a főbb filozófiai szektákat illeti – a farizeusokat, szadduceusokat és esszénusokat –, közülük a legnagyobb és legbefolyásosabb, a farizeus csoport létszáma sem haladta meg a hatezretet, és nem volt igazi hatásuk sem a kormányra, sem az emberek tömegeire, és csakúgy, mint a többi csoport, teljesen hellenizált volt.

A palesztinai zsidóság történetében tehát a külső behatások iránti nagy fogékonyság periódusát ez a korszak követte. Ekkor a korábbi behatásokat eredeti módon fejlesztették tovább. E változások sokfélesége, lendülete és jelentősége által lett a kicsi ország ilyen rövid idő alatt a nyugati világ vallástörténetének következő központja.” (Smith, i. h. 81.)

Smith jellemzéséből megtudjuk, hogy a farizeusok a palesztinai judaizmuson belül külön kis csoportot alkottak, egy filozófiai iskolát különleges hitvilággal és vallási gyakorlattal. Azt állították, hogy joguk van uralkodni az összes zsidón, mert övék a mózesi „Szóbeli Tóra”, tehát a hagyományoknak az a része, amely nincs megírva a Tórában, de amelyet Mózes a Szinai hegyen az írott Tórával együtt kapott. Mesterek sorára hivatkoztak még, egészen Mózes koráig visszamenően, s ezeket a „mi rabbink”-nak nevezték. Saját környezetükben azonban a farizeusok ugyanolyanok voltak, mint bármelyik másik filozófiai iskola vagy szekta.

A farizeusok kétféle ábrázolása

Most térjünk vissza magukhoz a forrásokhoz. Tény, hogy jelentős szakadék választja el egymástól a három legfontosabb forrást, amelyek alapján az i. sz. 70 előtti farizeusokról beszélünk. Egyszerűen megfogalmazva: Josephus olyan dolgokat tart a farizeusokra jellemzőnek, amelyek Márk vagy Máté elbeszélésében egyáltalán nem játszanak fontos szerepet, és amit a kései rabbi tulajdonítanak a farizeusoknak, az témájában beleillik a qumrániak vagy Márk és Máté által festett képbe, de ritkán esnek egybe a Josephus által lényegesnek tartott mozzanatokkal. Ebben a tekintetben a Máté és Márk által festett kép egybevág a késői rabbi képével, de az utóbbi viszont különbözik a Josephus által ránk hagyott ábrázolástól.

Pontosabban, ha összeállítjuk a farizeus hagyományok elemeinek jegyzékét, a szekta külső leírásai alapján arra kellene számítanunk, hogy figyelemreméltó különbségeket fogunk

észlelni. A farizeizmusnak azok a vonásai, amelyeket Josephus hangsúlyoz, fontosabb gondolataik és gyakorlataik sehol sem fordulnak elő a farizeusokról szóló rabbinikus hagyományban. Azok a kérdések, amelyek az i. sz. 70 előtti korszak más szektái számára voltak fontosak, azok a problémák, amelyek lekötötték a hatóságok figyelmét és központi helyet foglaltak el a keresztények és a qumrániak hagyományában, valamint az apokrif és a pszeudepigrafikus irodalomban és a kapcsolódó gyűjteményekben, egyszerűen elő sem fordulnak a farizeusokról szóló rabbinikus hagyományban.

A farizeusokkal foglalkozó rabbinikus hagyomány

A farizeusokról szóló rabbinikus hagyomány középpontjában a farizeus párt belső ügyei állnak. A párt legfontosabb ügye az, hogy Sammai és iskolája hogyan viszonyul Hillélhez és iskolájához vagy tanítványaihoz. A rivális szektákról nem vesznek tudomást. Az esszénusokról és a keresztényekről egyáltalán nem esik szó. A rómaiakat meg sem említik. A Hasmonaeus birodalmat egyetlen névre redukálták: Jannai királyra, mivel Johanan főpap a rabbinikus hagyományok szerint jó farizeus volt. Összefoglalva, a hagyományok azt a benyomást keltik, hogy a csoport- vagy pártnak, szektának a belső életére koncentráltak, s e párt belső ügyei szélesebb történelmi szempontból vizsgálva fontosabbak számukra, mint az állam, a vallás és az ország ügyei. Az állam legjobb esetben is csak árnyékként van jelen. A kultusz másodlagos jelentőségű. Az ország élete és a Róma elleni küzdelem szóra sem érdemes. Helyette rendelkezésünkre állnak a párt életére vonatkozó hagyományok.

Ha összehasonlítjuk Josephus feljegyzéseit a farizeusokról azzal, amit a késői rabbinikus hagyomány örökített meg, azt látjuk, hogy e két anyag alig-alig érintkezik, közös elemük pedig egyáltalán nincsen. Josephus szinte semmit sem mond arról, ami a rabbinikus hagyományban a farizeusokkal kapcsolatos központi kérdés. Sammai és Hillél szóba sem kerül, még az iskolájuk sem. Még csak nem is utal a rituális tisztasági törvényre, a földművelési tilalmakra, a szombatra és az ünnepekre, valamint az iskolák hagyományaiban fontos egyéb kérdésekre. Josephusra hagyatkozva nem tudnánk felidézni egyetlen fontos részletet sem a farizeusokról szóló rabbinikus hagyományból, még főbb vonásaiban sem.

A farizeusok az evangéliumokban

Ha megvizsgáljuk a szinoptikus evangéliumokban található utalásokat a farizeusokra, azt találjuk, hogy ezek pontosan megfelelnek a rabbinikus hagyományok állításainak. Bár a szinoptikus írók nem tudnak Sammai és Hillél iskolájáról, amelyek pedig kétségkívül fontosak voltak abban a korszakban, amelyről írnak, és egészen biztosan fontosak voltak akkor, amikor munkájukat írták, ellenben hangsúlyt fektetnek a rabbinikus hagyományban is ismert kérdésekre. Ha áttekintjük az evangéliumokban többször is felmerülő témákat a farizeusokról, a következőket találjuk: a szombat megtartása és különösképpen az ételek megválasztása, illetve a betegek gyógyítása; a tisztasági törvények, elsősorban az a nézet, hogy a tisztasági törvények kevésbé fontosak, mint az erkölcsi parancsok, és ugyanabban a tárgykorban, a közös étkezés olyanokkal, akik nem tartják meg sem a tisztasági törvényeket sem az erkölcsi parancsokat (adószedők és egyéb hasonló); tárgyak feljárn-

lása a Templomnak és eskütétel; a tized fontossága, apróságokban is, és megint csak az etikai dolgok elhanyagolása; bőjt; jog szerinti válás.

A jogi vonatkozású ügyekhez járulnak még a doktrína kérdései: az Ember Fiának jelleme és hatalma; a keresztség értéke; a Messiás jelei és hitelessége; viszony a római kormányhoz; a halottak feltámadása, amely tárgy a levirátussal foglalkozó fejezethez kapcsolódik; valamint a megfelelő parancsolatok viszonylagossága. A harmadik csoporthoz a farizeusok szidalmazása tartozik; ezzel itt most nem foglalkozunk. A jogi ügyek mindegyikének megvan a megfelelője a farizeusokról szóló rabbinikus hagyományban. Sőt az evangéliumok szinte mindig ugyanoda teszik a hangsúlyt: tisztasági törvények, földművelési tilalmak, a szombat és az ünnepek megtartása, családi törvények. Ezenkívül figyelmet fordítanak a Templom felszentelésére és az esküre. Úgy látszik, a farizeusokról szóló rabbinikus hagyományban csak a bőjtnak nincs jelentősebb szerepe.

A doktrína kérdései egészen más lapra tartoznak. Nem maradt fenn rabbinikus hagyomány arról, mit mondtak a farizeusok a Messiásról, hatalmáról, jogairól és kötelességeiről. Ha az I. századi palesztinai judaizmus képét kizárólag a farizeusokról szóló rabbinikus hagyomány alapján akaránk megrajzolni, azt sem tudnánk, hogy a Messiás egyáltalán fontos volt-e számukra. Sőt még csak nem is hallanánk arról, hogy volt Messiás-várás. Az evangéliumi értelemben vett keresztséget nem öröközték meg, bár egy másik értelmezésben, nem a bűnbocsánat, hanem a rituális tisztaság szempontjából természetesen részletesen tárgyalják. De a kettő egészen másfajta keresztség; az egyik alapvetően rituális, a másik pedig morális. Az evangéliumok törekvése, hogy etikai kérdést csináljanak a keresztségből és a tisztasági törvényekből, és hogy a tizedszedést szembeállítsák a morális viselkedéssel, erősen vitatható; de van rá szöveg a bibliai próféciákban. A rituálékhoz való ilyenfajta viszony nem fordul elő a farizeusokról szóló rabbinikus hagyományban. Megfigyeléseink szerint a rómaiak sehol sem kerülnek szóba. Az a kérdés, hogy kell-e adót fizetni, az általunk vizsgált szövegekben nem merül fel.

A farizeusokról szóló rabbinikus hagyományból teljesen hiányzik vagy csupán alárendelt szerepet játszik a más csoportosulásokat érintő hagyományok sokféle témája, és ugyanígy más csoportoknak a farizeusokhoz való viszonyát érintő tárgyak is. A rabbinikus hagyományban megválaszolatlanul maradnak többek között ilyen kérdések: Mit tartalmaz az Írás kánonja? Hogyan vélekedtek a farizeusok más csoportokról? Hittek-e a lélek halhatatlanságában? Hogyan viszonyultak a Templomhoz? Az áldozathoz? A papsághoz? Hogyan értelmezték a keresztséget? Mit gondoltak a gyakorlati élet vagy a hitelvek eltéréseiről? Komolyan vették-e, ha valaki Messiásnak tartotta magát? Büntetendőnek tartották ezt? Hogyan viszonyultak az apokaliptikus látomásokhoz, gondolatokhoz és személyiségekhez? Milyen volt a csoport viszonya általában a hellenista társadalomhoz? ezen belül a görögül beszélő zsidókhoz? Milyen mértékben vettek részt az i. sz. 70 előtti történetük különböző szakaszaiban az ország politikai életében? Mikor és miért tértek más, külön útra, és mikor vonultak vissza teljesen a politikai életből? Milyen volt a farizeus párt belső szervezeti felépítése? Hogyan vették fel és bocsátották el tagjait? Egész tekintélyes jegyzéket lehetne összeállítani azokból a kérdésekből, problémákból és ügyekből, amelyek fontosak voltak más szektáknak, vagy a zsidó Palesztina és annak egész társadalmi és vallási élete számára. Mindez hiányzik a rabbinikus irodalomból, mert szerzői, amint azt már említettem, csak

azt írták le, ami őket érdekelte. Ezek az érdeklődési körök azonban nem estek teljesen egybe a történelmi farizeusok ügyeivel.

Közös pontok: a törvények

Most, hogy végre látjuk a farizeusokról szóló rabbinikus hagyomány hangsúlyait, kiválaszthatjuk azt az egy témát, amely tekintetében valamennyi forrásunk lényegében teljes, nevezetesen azokat a törvényeket, amelyeket a hagyomány i. sz. 70 előttinek tart, és az általunk farizeusoknak nevezett személyeknek tulajdonít. Számomra meglepő, hogy a farizeusoknak tulajdonított törvények tárgya ugyanaz mind az evangéliumokban, mind a kései rabbinikus források szerint. Ez azt jelenti, hogy már a Templom lerombolása, i. sz. 70 előtti évtizedekben is beszélhetünk történelmi farizeusokról. A Jeruzsálem elfoglalása előtti évtizedek történelmi farizeusait a jogi hagyományokból ismerjük, amelyek tematikájukban lényegében teljesnek látszanak, és talán formájukban is, és bizonyos hivatkozások olyan mestereknek tulajdonítják őket, akikről jó okunk van feltenni, hogy tudták, mit beszélnek. Mely törvények vonatkoznak különösen a farizeusokra, és melyek voltak általában az egész palesztinai zsidóságra vonatkozó törvények? Az általunk vizsgált törvények többsége, akár régi, akár újabb törvény, jobbra a csoport szektá-életére vonatkozik.

Azok a törvények, amelyek egy csoportot szektává tettek, vagy olyanok voltak, amelyeknél az adott csoport másképpen értelmezte és alkalmazta a meglévő törvényeket, mint más csoportok vagy akár a társadalom egésze, vagy pedig olyanok, amelyek eleve csak az adott csoport számára voltak érvényesek. Az utóbbi kategóriába tartoznak a tisztasági előírások, amelyek oly nagy helyet foglalnak el a farizeusok szokásaiban. A farizeus elkötelezettség elsődleges ismertetőjele az volt, hogy a tisztasági előírásokat ők a Templomon kívül is betartották, míg mások csak a Templomban. A farizeusokhoz való tartozás két ismertetőjegyének egyike éppen az volt, hogy mindenki a saját, tehát nem felszentelt ételét ette, a rituális tisztaság állapotában, mint a Templom papjai. A mindennapi élet sokfélesége megkívánta, hogy egyre több konkrét szabályt alkalmazzanak. Az előző kategóriába tartoznak például a tized szabályai és más földművelési tilalmak. Ezen a téren kevésbé vagyunk biztosak. A farizeusok a földművelés szabályainak betartását egyértelműen vallásos kötelezettségnek tartották. Az azonban nem világos, hogy a többi zsidó is annak tartotta-e, és ha igen, milyen mértékben és hogyan. A földművelési szabályok pedig, csakúgy, mint a tisztasági előírások, végső soron kihatással voltak arra, mi kerülhet az asztalra, tehát hogy mit volt szabad megenni.

A korai keresztény hagyományok mindkét kérdést illetően azt mondják a farizeusokról, szemére vetették Jézusnak, hogy követői nem tartják be ezt a két törvényt, azaz kérdőre vonták, követői miért nem farizeusok. A válasz az volt, hogy ők első sorban erkölcsi kérdésekre koncentrálnak. A kérdés és a válasz egyaránt képmutató. A kérdezők kifogásolják, hogy a keresztények miért nem farizeusok – ami pedig köztudott tény, hiszen valószínűleg mindenki tudta, hogy a keresztények nem farizeusok. A válasz pedig előnyt szerez a vitázó kérdés nyomán: a farizeusok nem törődnek az erkölccsel – ez az a nézet, amelyet a farizeusellenes szövegrészek állandóan ismétlgetnek, alapozván mindezt arra, hogy állítólag ellentmondás van az étkezési előírások betartása és az erkölcsös viselkedés között. Ezt azzal támasztják alá, hogy a keresztény étkezési

szabályok nem függenek olyan törvényektől, mint más csoportok étkezési szabályai.

Mivel a tizedet és az adományokat vagy a léviták és a papok kapták, vagy Jeruzsálemben kellett elfogyasztani, és mivel a tisztasági előírásokat a templomi ügyeken kellett kezdeni, megjegyezhetjük, hogy a farizeusok szerint a laikusok jobban ismerték a tisztasági előírásokat és a templomi törvényeket, mint maga a templomi papság. Morton Smith („The Dead Sea Sect in Relation to Ancient Judaism,” *New Testament Studies* 7 [1960], pp. 347–60) megfigyelése szerint: „A tisztasági előírások különböző értelmezése és különösen az ebből következő étkezési előírások voltak az egyik legfőbb oka annak, hogy a kereszténység levált a judaizmusról és maga is igen korán több ágra szakadt. Ugyanez vonatkozik a qumráni közösségre és a farizeus közösségen belül a *haburah*-ra. Ezek lényegében olyan csoportok, melynek tagjai egyformán értelmezik a tisztasági előírásokat, és ezért étkezhetnek egy asztalnál. Nem véletlen, hogy minden ilyen csoportban a közös étkezésen való részvétel a legfontosabb közösségi érintkezési forma.” Mivel a nem megfelelően természetett és tizedelt ételt tilos volt megenni, és mivel az étrend legfontosabb elemei mezőgazdasági termékek voltak, nem pedig hús, a földművelésre vonatkozó törvények is ugyanabból a kérdésből indulnak ki: Mit szabad enni, és milyen körülmények között?

A farizeus étkezési előírások közhelyessége szembeötlő. A farizeusok eredetileg nem is mint szervezett csoport találkoztak egymással, csak néhány ember együtt fogyasztott el egy teljesen hétköznapi étkezést egy magánlakásban. Minden étkezésnél be kellett tartani a tisztasági szokásokat. A farizeusok étkezési ugyanolyanok voltak, mint egy nem rituális étkezés: ugyanaz a nép, mindennapi étkezések hétköznapi módon, szomszédokkal együtt, akik nem a szekta tagjai, hétköznapi elfoglaltságaik közepette, mint bárki más. A tisztasági előírások és az étkezési korlátozások ettől még fontosabbak lettek, hiszen csak ez különböztette meg a farizeusokat azoktól, akikkel egyébként mindennap együtt éltek. Mivel nemcsak ünnepnapokon és szombaton volt étkezés, hanem hétköznapi is, a városokban, és nem mindig mondták el a jámbor történeteket vagy olvastak a szent könyvekből (a Tóra felőli beszélgetés az asztalnál csak később terjedt el), és nem idézték fel újból a szent hagyományokat, a farizeusok asztali társasága csak a törvények betartásával tüntethette ki magát. Az étkezési szertartást, eltekintve magától az enivalótól, semmi sem különítette el: áldás vagy bármi más rítus. Nem mondtak történeteket az étkezések közben vagy róluk. A törvény megtartása csak rövid beszédet kívánt, például áldást. A törvénytisztelet helyszíne mező és a konyha volt, az ágy és az utca. Alkalom volt erre akár az is, ha az ember felvett egy közönséges szőveget vagy egy *sea* búzát vásárolt, egyedül, pap közreműködése nélkül, aki megáldotta volna tettét, vagy rabbi nélkül, aki megmondta volna, mit kell tennie. A farizeus törvények betartása tehát nem igényelt különleges, magán az étkezésen túl terjedő szertartásokat az étkezésnél, mint a judaizmus keresztény szektája, és nem is kellett kolostorba költözni, mint a judaizmus qumráni szektájának, hanem egyrészt a hétköznapi szentelte meg különféle szertartásokkal, másrészt mindig tudatosította a résztvevőkben a közösségi élet szabályait.

A nők és a farizeizmus

Amint nem a Templom számított a vallásosság egyetlen központjának, új lehetőséget kaptak a nők. Ne felejtsük el, hogy a nők mindig csak a Templom külső részeit látogattak.

hatták. Soha nem mehettek oda az oltárhoz. Még ha a papi rend tagjai voltak is, akkor sem kaptak más helyet a Templomban, mint a legalacsonyabb osztály leányai, például egy olyan pár gyermeke, akik valamilyen törvényes okból nem házasodhattak volna össze. De amint a hangsúly átkerült a rituális tisztasági szabályokra, tehát ha nemcsak a Templomban, hanem otthon is szent ételeket kellett fogyasztani, minden más jelentőséget kapott. A korszak valamennyi forrása biztosra veszi, hogy a nők készítik az ételeket. Ennek megfelelően a nők központi szerepet kaptak a vallásos tisztaság betartásában. Ne feledkezzünk meg arról, hogy aki betartja ezeket a szabályokat, és úgy étkezik, mint a papok, az szent lesz. Márpedig a nők voltak felelősek azért, hogy az előírásoknak és tilalmaknak megfelelően készítsék el az ételeket. Ebből következik, hogy a nőknek hatalmukban állt gondoskodni a szentségről, és mindezt olyan környezetben, amelyben ők ki voltak zárva magából a Templomból. Döbbenetes paradoxon.

Ne feledkezzünk meg e megerősödött helyzet teljes dimenziójáról. Először is elvárták a nőktől, hogy betartsák ugyanazokat a vallási szabályokat, mint a férfiak. Így teljes egyenjogúságot nyertek az otthoni rítusok terén. Az erre vonatkozó szabályok nem tettek különbséget a nő és férfi között. Másodszor pedig a nők vallási szentsége nem függött többé a férfiakhoz fűződő viszonyuktól. Nem attól lettek vallásilag tiszták, hogy olyan apától származtak, aki pap volt, vagy mert történetesen egy paphoz mentek feleségül. Ha egy asszony pap leánya volt, még abban az esetben sem vesztette el a szentséghez való jogát, ha nála alacsonyabb osztályba tartozó férfinhoz ment feleségül. Ebből következik, hogy a farizeusoknál a nők teljes jogú személyek voltak. Státusuk csak attól függött, hogy ők maguk hogyan viselkedtek, olyan szabályok betartásán, amelyek nőkre és férfiakra egyaránt vonatkoztak.

Másrészt viszont a vallási tisztaság megtartása azzal járt, hogy amikor egy nő „tisztátalan” volt, tehát menstruált, nem készíthetett ételt olyan emberek számára, akik tisztelték a tilalmakat. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a nők minden hónapban legalább egy hétig nem készíthettek ételt családjuk számára. Az a lehetőség maradt, hogy a feleség menstruációja idején a család egyszerűen a megszokott ételeket ette, de nem a vallási tisztaság szabályainak megfelelően. Ez nem volt bűn, de valamiféle erkölcsi szabályszegést jelentett. Így a biztonság kedvéért a háztartás nemcsak a szűk családot jelentette; ha egy asszony menstruált, még mindig voltak a környezetében mások, akik elkészítették az ételt. A vallási tisztátalanság szabályai azonban azokra a tárgyakra is kiterjedtek (lásd Leviticus 15), amelyeken a tisztátalan személy állt, ült vagy feküdt. A menstruáló nőknek tehát minden hónapban egy héten keresztül ügyelniük kellett arra, hogy megjelöljék azokat a helyeket, ahol jártak, ültek vagy feküdtek.

Összefoglalva, a farizeizmusban nyomatéket kapott a nő fontossága. Ez ugyanakkor megnehezítette a nő hétköznapi életét. Más zsidó házaspárok, akik nem hitték, hogy a vallási tisztaság szabályai a Templomon kívül is érvényesek, csak a szexuális élettől tartózkodtak a menstruáció idején, és ez nem járt annyi kényelmetlenséggel, mint a szekta szabályai. Hogy a nők hogyan reagáltak erre, nem tudjuk. Arra viszont van elegendő bizonyítékunk, hogy a nők csakúgy, mint a férfiak, önként alávetették magukat a szentség rendjének, ahogyan ezt a farizeusok értelmezték. Viszont minden írott anyag férfiaktól származik, tehát a kép szokás szerint nem teljes.

Tanulság

A farizeus-vita a judaizmus keresztény kritikáját jeleníti meg, és a zsidók védekezését saját vallásukat illetően. A polémia mindkét részről hitvita formájában zajlik. A nyugati kultúrában természetesen a farizeusokról alkotott negatív kép az uralkodó, tehát hogy betűragók, álszentek, olyan emberek, akik csak a törvény külsőségeivel törődnek, de a tartalmával nem. Ha valakit „farizeus”-nak neveznek, az nem nagy bók. A másik fél viszont, ugyanazzal a terminológiával állítja, hogy a farizeusok voltaképpen a szeretet vallását tanították, és idézeteket hoznak mindenfelől az egész rabbinikus irodalomból ennek alátámasztására. Mert a zsidók tudják, hogy a támadás az élő vallásgyakorlatukat éri, amely pedig oly gazdag konkrét megnyilvánulási formákban.

De mi történik akkor, ha más képet is lehet festeni a tárgyról? Ebben az esetben nincs miről vitázni, mert megszűnik a kiindulási alap mind a farizeusok, mind a korai keresztény kritikusaik számára. Sőt valójában két különböző zsidó csoportosulásról kell beszélnünk: az egyik, akikhez az evangéliumok szólnak, és a másik, akikről az i. sz. 70 előtti rabbinikus irodalom előírásaiban esik szó. A két csoport tagjai valóban különböző dolgokról beszélnek, és ezért képtelenek a legfontosabb közös ügyekre figyelni.

Világos, hogy az evangéliumok kirohanásai a farizeusok ellen azt mutatják, hogy versengés és harc folyt a két közösség között: azok, akikhez az evangéliumok szóltak, illetve az izráéliek másik, teljesen különálló csoportja között. Az evangéliumok szerzői számára nyilvánvaló az üdvözülés. Ugyanilyen nyilvánvaló, hogy a farizeusok ragaszkodása a törvény minden betűjéhez, amelyeket nemcsak vallásgyakorlás közben tartottak be, profán vágyakozást jelent a szentség elnyerése után, amelyet attól remélnek, hogy részt vesznek a Templom szent és örök életében. Azzal kapcsolatban, hogy az üdvözülés és a szentség elnyerése más-más dolgokat ígér az emberek különböző csoportjainak, nincs vita keresztények és zsidók között a farizeusok tulajdonságairól, ezen a téren nincs szükség apologetikára. A megértés győzedelmeskedik a vita felett, a másik legmélyebb aggodalmainak tisztelete szükségtelenné teszi az öngazolást vagy védekezést. A vita a rabbinikus irodalomból ismert farizeusok és keresztény kritikusaik között, akiknek a nézeteit a Jézusnak tulajdonított mondásokból ismerjük, lényegében arról szól, hogyan lehet elérni az üdvösséget. A kérdés még századunkig is érvényes maradt, bár a régi keserűség megszűnt, és egy új, közös alázat virágzott ki helyette.

SZABÓ VERONIKA FORDÍTÁSA

